

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.47

Г. І. АНДРУЩЕНКО

ІНФОРМАЦІЙНО-ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ ПОНЯТЬ «СОЦІАЛЬНА ДОВІРА», «УЗАГАЛЬНЕНА ДОВІРА» ТА «ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДОВІРА»: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розкрито наукові погляди відомих фахівців із соціології та інших соціально-гуманітарних наук (зокрема, А. Ю. Алексєєвої, М. Вебера, Дж. Дрісколла, Е. Еріксона, Г. Зімеля, В. Б. Звоновського, Р. Крамера, Т. Парсонса, Дж. Роттера, А. Селігмена, Ф. Тьоніса, Е. Усланера, Т. Ямагіші); систематизовано їхні здобутки, на основі чого запропоновано авторське бачення зв'язку між поняттями «соціальна довіра», «узагальнена довіра» та «інституціональна довіра»: ці види довіри є схожими за змістом, проте принципово різняться за суб'єктно-об'єктною ознакою.

Ключові слова: довіра інституціональна, довіра соціальна, довіра узагальнена, соціальний інститут, суспільство, цінність.

Останнім часом серед сучасних як українських, так і зарубіжних соціологів спостерігається зростання зацікавленості питанням формування довірчих відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства, що зумовлює виникнення різних тлумачень сутності довіри й бачень щодо її типологізації, які іноді істотно відрізняються між собою. Однією з головних причин цієї обставини є різноманіття проявів довірчих відносин і дій у соціальному житті.

Більшість наукових думок фахівців із соціології та інших соціально-гуманітарних наук щодо визначення сутності довіри дає загальне уявлення про довіру як теоретичний концепт, не розглядаючи її як щось цілісне та неподільне: після введення загального визначення довіри вчені виділяють конкретні типи, які найчастіше і є аналітичними інструментами для опису соціальних відносин, процесів та явищ.

Тож важливим кроком у з'ясуванні концептуальних засад довіри як складної соціальної конструкції є побудова її універсальної типології, яка б відображала особливості формування довіри на всіх існуючих соціальних рівнях та її інформаційного наповнення на кожному з них.

Аналіз та систематизація існуючих наукових підходів до формування типології довіри зарубіжних та вітчизняних учених показали, що для спрощення процесу її сприйняття та розуміння доцільним під час вивчення типології довіри є зосередження уваги на таких трьох рівнях існування довіри, кожен з яких має свої особливості:

1. Соціетальний. На цьому рівні довіру вивчають у різних сферах суспільства: довіра суспільства до владних органів, банківських установ, страхових компаній, інституту освіти, інституту охорони здоров'я тощо.

2. Організаційний, на якому розмежовують довіру всередині організації (перш за все, відносини «керівник – підлеглий»); довіру між організаціями; довіру людини до організацій (підприємств, установ).

3. Міжособистісний, в основі якого лежить довіра до іншого [2, с. 135].

У контексті цієї проблеми нами вивчено й у подальшому деталізовано наукові погляди відомих учених (зокрема, А. Ю. Алексєєвої, М. Вебера, Дж. Дрісколла, Е. Еріксона, Г. Зімеля, В. Б. Звоновського, Р. Крамера, Т. Парсонса, Дж. Роттера, А. Селігмена, Ф. Тьоніса, Е. Усланера, Т. Ямагіші), дослідження яких припадають на різний історичний період, але об'єднані спільним предметом. Систематизація їхніх здобутків дала змогу розкрити зв'язок між поняттями «соціальна довіра», «узагальнена довіра» та «інституціональна довіра». Ці види довіри є схожими за змістом, проте принципово різняться за суб'єктно-об'єктною ознакою.

Метою статті є спроба розкрити інформаційне наповнення та показати зв'язок між поняттями «соціальна довіра», «узагальнена довіра» й «інституціональна довіра».

На запропонованому нами соціетальному рівні, вивченню інформаційного наповнення довіри на якому саме й присвячено цю статтю, засади довіри закладено ще на початковій стадії його формування – у процесі появи соціальних інститутів, які, як зазначав ще М. Вебер, утворюються внаслідок раціонального упорядкування та розвитку цільових союзів [3, с. 538]. У цей момент відбувається первинна інституціоналізація механізмів довіри.

Сам механізм функціонування утвореного соціального інституту передбачає, що сторонній суб'єкт, який вступає у відносини із цим інститутом або його агентом, уже не просто очікує від свого партнера певної поведінки (іншими словами, покладає на нього довіру), а знає, у яких межах вона буде вибудовуватися і яким правилам підкорятися.

У науковій літературі зустрічається декілька понять, що за своїм змістом є схожими, а, можливо, навіть і тотожними поняттю соціальної довіри, яка, на наше переконання, може існувати на соціетальному рівні. Зокрема, крім поняття «соціальна довіра», ідеться про такі поняття, як «узагальнена довіра» та «інституціональна довіра». Для того, щоб розібратись у цьому питанні з метою визначення сутності та характерних ознак соціальної довіри, розглянемо погляди відомих учених, наукові дослідження яких присвячені розкриттю змісту та сутності вищеперелічених понять.

Представники класичної соціологічної думки Ф. Тьоніс та Г. Зімелю у процесі пошуку відмінних рис традиційного й сучасного (індустріального) суспільств заклали теоретичні засади ідеї так званої узагальненої довіри.

Надалі ідея знеособлення довіри в соціальних відносинах набула відображення в деяких відомих типологіях довіри. Зокрема, Дж. Дрісколл і К. Скотт розмежовують узагальнену й ситуаційно-специфічну довіру [9, с. 1].

Е. Усланер у своїх дослідженнях також розмежовує узагальнену (моралістичну) і специфічну (стратегічну) довіру. Узагальнена довіра відо-

бражає установку індивіда виявляти довіру до незнайомців, чужинців. Вона не орієнтована на конкретного індивіда в певному контексті, а виражає уявлення щодо вчинків людей. На думку Е. Усланера, моралістичний тип довіри більшою мірою пов'язаний з оптимістичним поглядом на світ. Спеціалізована довіра характеризує відносини з індивідами, з якими актор відчуває схожість (соціальну, територіальну тощо). Вона відтворюється за наявності попереднього досвіду взаємодії й володіння інформацією про конкретного індивіда, який виступає в ролі партнера по взаємодії, відображаючи очікування щодо дій людей [10, с. 2].

Т. Ямагіші виділяє узагальнену довіру як окремий тип поряд з іншими формами інформаційної довіри. На його думку, ключова відмінність полягає в тому, що узагальнена довіра заснована на очікуваннях стосовно надійності інших індивідів загалом (як загальної характеристики людей) і довіри, заснованій на інформації, що базується на відомостях про певного індивіда. Якщо міжособистісна довіра виникає в ситуаціях безпосередньої взаємодії індивідів, то формування узагальненої довіри пов'язано з думками, стереотипами щодо незнайомих індивідів [11, с. 48].

Сучасний російський соціолог А. Ю. Алексєєва, подібно до Т. Ямагіші, виділяючи два типи довіри – узагальнену й міжособистісну, сформулювала чотири головних відмінності між ними:

1. Узагальнену довіру можна розглядати як феномен макрорівня, а міжособистісна довіра формується на мікрорівні.

2. Узагальнена довіра не пов'язана з конкретною ситуацією взаємодії, предметом і об'єктом довіри, тоді як ці елементи є невід'ємним контекстом формування міжособистісної довіри.

3. Об'єктом узагальненої довіри є «незнайомиць», «чужинець», «узагальнений інший», тоді як міжособистісна довіра – це довіра до конкретного індивіда (як особистості або як виконавця соціальної ролі).

4. Узагальнена довіра – переважно це досвід нашої довіри, засвоєний у дитинстві.

Міжособистісна довіра – «гнучкіший» феномен, залежний від ситуативних чинників і досвіду виявлення довіри або в схожій ситуації, або до певного контрагента, тому вона є більш «крихкою», ніж узагальнена довіра [1, с. 96–97].

Щодо міжособистісної довіри, то підставами її класифікації є наявність досвіду взаємодії партнерів і додаткових умов надання довіри. На основі цих критеріїв А. Ю. Алексєєвою побудована типологія, що включає чотири форми довіри: безумовна персоніфікована довіра, умовна персоніфікована довіра, безумовна особистісна довіра й умовна особистісна довіра.

На підставі аналізу наукової літератури, присвяченої тематиці узагальненої довіри, А. Ю. Алексєєва виділяє два підходи до вивчення цього феномена:

1. Соціетальний: соціальна довіра як показник міжособистісної довіри на макрорівні, що є відображенням культури довіри та індикатором накопиченого суспільством соціального капіталу.

2. Соціально-психологічний підхід: узагальнена довіра як своєрідна світоглядна установка індивіда щодо можливості виявлення довіри до оточення, схильність до довіри. Основну увагу приділяють соціально-психологічним особливостям індивідів (зокрема, відчуття оптимізму, задоволеність життям тощо), які є детермінантами прояву узагальненої довіри (Р. Крамер, Дж. Роттер).

Стосовно першого підходу, то, на думку А. Ю. Алексеєвої, розвиток соціетальних концепцій узагальненої довіри пов'язаний із вивченням трьох ключових тем:

– умови побудови громадянського суспільства та акумуляції соціального капіталу в ньому (Х. Дахейм, Дж. Коулман, Р. Д. Патнем, М. Райзер, Т. Чавдарова);

– стан культури довіри (С. Роуз-Аккерман, Т. Ямагіші);

– зв'язок довіри й макроекономічних показників економічного розвитку (Е. Бенфілд, П. Дімаджіо, Х. Лоуч, Р. Берт) [1, с. 92].

Як бачимо, під час викладення наукових поглядів А. Ю. Алексеєвої постійно перехрещуються поняття узагальненої та соціальної довіри, що наштотує на думку про усвідомлення цією вченою їхньої тотожності.

Інший російський соціолог В. Б. Звоновський, типологію довіри якого було розкрито раніше, вживання терміна «узагальнена довіра» вважає не зовсім вдалим, оскільки, на його погляд, створюється ілюзія узагальнення всіх типів довіри, що суперечить принципу типології. Тому замість узагальненої довіри він вважає більш доцільним говорити про повсякденну міжіндивідуальну безособову довіру [4, с. 101].

Як уже зазначалось раніше, узагальнена довіра – це не єдине найменування очікування надійності інших індивідів, не пов'язане з прогнозом їх поведінки в конкретній ситуації взаємодії. Узагальнену довіру називають також соціальною довірою, дещо рідше – загальною. На відміну від міжособистісної, узагальнена довіра не пов'язана з певною ситуацією взаємодії й конкретним контрагентом, вона швидше є світоглядною установкою, що виражає готовність індивіда розглядати оточення як таке, що заслуговує на довіру.

Вагомий внесок у вивчення соціальної довіри зробив німецький соціолог, історик і економіст М. Вебер, який виявив та досліджував такі типи довірчих відносин: ціннісно-раціональний, традиційний, афектний і цілораціональний [3, с. 61–272].

Американський соціолог Т. Парсонс, у тій чи іншій формі звертаючи увагу на проблему соціальної довіри, у своїй книзі «Система сучасних суспільств» зауважує, що соціетальна самодостатність (збереження суспільством себе як системи) має бути забезпечена стабільним характером відносин взаємообміну як із фізичним середовищем та іншими системами, так і особливими стійкими відносинами особистості й суспільства.

На його думку, суспільство може бути самодостатнім лише настільки, наскільки воно може покладатися на адекватні вчинки його членів як запоруку свого соціетального функціонування [5, с. 21]. Виходячи із цього, можна сказати, що довіра як раз і є однією з тих цінностей, на які спираються особливі стійкі відносини особистості й суспільства в Т. Парсонса.

Результати вивчення соціальної довіри представлені й у працях вищезгаданого Е. Усланера. Він розглядає довіру крізь призму моральних цінностей і установок, притаманних більшості членів суспільства, завдяки чому створюються умови для формування соціальної довіри.

А. Селігмен довіру, яка пройшла процес генералізації та вже існує на міжособистісному рівні, називає соціальною. У такому вигляді довіра є складовою соціальних відносин за можливості відхилення від ролей, коли існують так звані «відкриті простори» ролей і рольових очікувань [6, с. 21].

Представник американського соціального психоаналізу Е. Еріксон, досліджуючи природу довіри людини до світу, зазначає, що вона формується залежно від ступеня задоволення фізіологічних потреб дитини в перший рік її життя людиною, яка піклується про неї. Наслідком цього є відчуття комфорту й безпеки, що виражається в здатності дитини не відчувати занепокоєння при зникненні цієї людини з її поля зору. Щоправда, на думку вченого, довіра дитини більшою мірою зумовлена наївністю й взаємністю, ніж впевненістю або твердою вірою. У такому контексті довірчих відносин Е. Еріксон застосовує термін «соціальна довіра». Крім того, він вважає довіру до світу базою, пов'язаною з первісною автономністю дитини, що формується одночасно з іншою фундаментальною установкою, спрямованою на довіру до себе. Як бачимо, основні засади здатності довіряти, що знаходять відображення у внутрішньому світі дорослої людини упродовж усього її життєвого шляху, формуються з дитинства та розвиваються завдяки набутому позитивному чи негативному досвіду спілкування з оточенням. Таким чином, з одного боку, довіра спрямована на світ, а з іншого – на себе. Тож, за Е. Еріксоном, довіру до світу необхідно розглядати в його цілісності, оскільки вона пов'язана з довірою до себе та інших людей як частин світу, а виникнення такої особистісної цілісності передбачає гармонійну єдність цих трьох типів довіри [8, с. 218–220].

На наш погляд, досліджувані види довіри (соціальна довіра, узагальнена довіра та інституціональна довіра) є схожими за змістом, проте принципово різняться за суб'єктно-об'єктною ознакою.

Узагальнена довіра – це довіра конкретного суб'єкта (особистості, соціальної групи, спільноти, суспільства) до невизначеного, знеособленого об'єкта, яким потенційно може бути як особистість, так і соціальний інститут; це, скоріше, загальна схильність довіряти будь-кому й будь-чому, що базується на уявленнях про вчинки людей або про діяльність організацій, соціальних інститутів тощо.

Інші два види довіри – інституціональна та соціальна, – на противагу узагальненій, мають конкретні як суб'єкт, так і об'єкт довіри, причому об'єктом завжди є соціальний інститут. Тому, на нашу думку, їх доцільно розмежовувати залежно від того, хто буде суб'єктом довіри у відносинах із соціальним інститутом:

1. Якщо стороннім суб'єктом у довірчих відносинах із певним існуючим соціальним інститутом є конкретна особистість, то таку довіру доцільно називати інституціональною.

2. Якщо в момент переходу від спільотно орієнтованої до суспільно орієнтованої дії відбувається деперсоналізація та стороннім суб'єктом довіри виступає суспільство загалом, то у відносинах з тим чи іншим соціальним інститутом така довіра набуває статусу соціальної довіри. Саме така довіра в авторському розумінні може виникнути та існувати на соцієтальному рівні, тому соціальну довіру доцільно ще називати соцієтальною.

Таке авторське бачення сутності соціальної довіри наштовхує на думку про необхідність розмежування сутності довіри як поняття та як явища. Так, коли йдеться про довіру індивіда до суспільства, цю людську довіру варто розглядати як поняття, якщо про довіру до суспільства загалом – то як явище.

На формування довіри населення до різних соціальних інститутів значною мірою впливають колективні уявлення, які здатні із часом змінювати свою структуру та які можуть формуватись у публічному колі спілкування, пов'язаному із засобами масової інформації й комунікації, або в приватній сфері, у якій визначальними є особистий досвід та думки друзів і знайомих. Залежно від обрання тих чи тих пріоритетів виникає відповідна система індикаторів ризику та добробуту, відбувається ранжування інформаційних джерел за ступенем довіри до них і вибудовується стратегія дій.

Висновки. Особливістю соціальної (соцієтальної) довіри є те, що в таких довірчих відносинах загальні знання та очікування можуть компенсувати незнання конкретних характеристик, що є визначальним моментом при формуванні міжособистісної довіри. Крім того, виникнення соціальної довіри завжди зумовлено відповідністю діяльності окремого соціального інституту ціннісним установам суспільства та підкріплене впевненістю останнього в правильності власних дій. У такому разі соціальний інститут є своєрідним зразком, еталоном; нормативні ролі очікування щодо нього регулюють відповідну поведінку акторів, зокрема суспільства як учасника довірчих відносин із певним соціальним інститутом. Якщо всередині держави вдалося сформувати довірчі відносини між її населенням та існуючими соціальними інститутами, то цю обставину варто вважати позитивною, адже присутність соціальної довіри свідчить про впевненість у правильності та незмінності головних засад функціонування останніх. Це, у свою чергу, ліквідує для суспільства необхідність у постійному відстеженні інформації щодо діяльності конкретного інституту, прорахунках потенцій-

них ризиків з його боку протягом усього періоду взаємодії, що, зрештою, знижує або взагалі знімає загальну соціальну напруженість населення.

Здійснюючи інформаційне наповнення соціальної довіри, потрібно також акцентувати увагу на такому моменті, що пов'язаний безпосередньо з мотивацією населення до взаємодії із соціальними інститутами на довірчих засадах. Результати численних сучасних соціологічних досліджень [7] свідчать про кризу довіри в суспільстві до будь-яких соціальних інститутів (фінансових, політичних тощо).

Разом з тим, аналіз результатів опитувань свідчить, що суспільство не може довго жити в умовах гострого дефіциту довіри: масові настрої розчарування й песимізму перетворюються на настрої вимоги від держави заходів з наведення порядку. У цей момент відбувається своєрідна трансформація природи соціальної (соціетальної) довіри – тепер у її складі пріоритетними є не раціональні підстави обрання певного типу поведінки, а визнання суспільством власного безсилля вплинути на події, що сприяє легітимізації вимушених форм суспільної поведінки. Тож у такому разі соціальна довіра набуває вимушеного характеру в комплексі з надією на краще.

Список використаної літератури

1. Алексеева А. Уверенность, обобщенное доверие и межличностное доверие: критерии различения [Электронный ресурс] / А. Алексеева. – Режим доступа: http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2007_4/2007-4_Alekseeva.pdf.
2. Андрущенко А. И. Анализ и систематизация научных подходов к формированию типологии доверия (опыт библиографического анализа) / А. И. Андрущенко // Социологические исследования : научный журнал. – 2013. – № 8. – С. 126–135.
3. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; [пер. с нем. М. Левин, А. Филиппов и др.] – Москва : Прогресс, 1990. – 809 с. – (Серия «Социологическая мысль Запада»).
4. Звоновский В. Повседневное безличное доверие как фактор хозяйственной деятельности / В. Звоновский // Соц. реальность. – 2008. – № 7. – С. 99–109.
5. Парсонс Т. Система современных обществ / Талкотт Парсонс; [пер. с англ. Л. А. Седов, А. Д. Ковалева; ред. М. С. Ковалева]. – Москва : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
6. Селигмен А. Проблема доверия / Адам Селигман; [пер. с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболева]. – Москва : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
7. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [ред. В. М. Ворона, М. О. Шульга]. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.
8. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эрикссон; [пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых]. – Москва, 1996. – 344 с.
9. Jones G. The Evolution of Trust and Cooperation: Implications for Teamwork and Tacit Knowledge [Электронный ресурс] / G. Jones, J. George. – Режим доступа: http://wehner.tamu.edu/mgmt.www/faculty/Gareth_R_Jones/research/thirdtrust.5.html.
10. Uslaner E.M. Trust in the Knowledge Society [Электронный ресурс] / Eric M. Uslaner. – 2002. – Режим доступа: www.esri.go.jp/en/workshop/030325/030325paper3_e.pdf.
11. Yamagishi T. Trust and Social Intelligence: the Evolutionary Game of Mind and Society / Toshio Yamagishi. – [2nd ed.]. – Springer, Tokyo, 2011.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016.

Андрущенко Г. И. Информационно-содержательное наполнение понятий «социальное доверие», «обобщенное доверие» и «институциональное доверие»: социологический анализ

В статье раскрыты научные взгляды известных специалистов по социологии и другим социально-гуманитарным наукам (в частности, А. Ю. Алексеевой, М. Вебера, Дж. Дрисколла, Г. Зиммеля, В. Б. Звоновского, Р. Крамера, Т. Парсонса, Дж. Роттера, А. Селигмена, Ф. Тённиса, Е. Усланера, Э. Эриксона, Т. Ямагиши); систематизированы их достижения, на основе чего предложено авторское видение связи между понятиями «социальное доверие», «обобщенное доверие» и «институциональное доверие»: эти виды доверия похожи по содержанию, но различаются по субъектно-объектному признаку.

Ключевые слова: доверие институциональное, доверие социальное, доверие обобщенное, социальный институт, общество, ценность.

Andrushhenko G. Information and Content Filling of the Concepts of "Social Trust", "Generalized Trust" and "Institutional Trust": a Sociological Analysis

The article examined the scientific views known specialists in the field of sociology and other social sciences and humanities (in particular, A. Alexeyeva, M. Weber, J. Driscoll, E. Erickson, G. Simmel, V. Zvonovsky, R. Kramer, T. Parsons, J. Rotter, A. Seligman, F. Tönnies, E. Uslaner, T. Yamagishi) systematically to achieve them, on the basis of which the author's vision revealed the connection between the concepts of «social trust», «generalized trust» and «institutional trust»: these types of trust are similar in content but differ in subject-object-ground.

Generalized trust – trust is a specific entity (individual, social group, community, society) to undefined, impersonal object, which could potentially be as personality and social institution; rather, it is a general tendency to trust anyone and anything that is based on the concept of human actions or activities of organizations, social institutions and so on. The other two types of trust – institutional and social – as opposed to generalized trust, with a specific subject, and the subject of trust, and subject always advocated social institution.

Therefore, in our opinion, they should differentiate depending on who will act as the subject of trust in relations with the social institution: 1. If a third-party entity in a trust relationship with some existing social institutions serving a specific person, it is advisable to call this trust institutional. 2. If at the time of transition from A community oriented to socially oriented action is depersonalization and third-party trust entity serving the society as a whole, in dealing with a particular social institution such trust acquires the status of social trust. Such confidence in the author's understanding can arise and exist on the societal level, through the social trust is advisable to call societal. This author's vision of the essence of social trust suggests the need for separation of the essence of trust as a concept and as a phenomenon. So when it comes to the credibility of the individual to society, this human trust should be seen as a concept.

If we are talking about trust society, in this perspective, sees social trust, which should be understood as a phenomenon. In the study, we also found that the formation of public confidence in the various social institutions greatly affect collective representations that are able to eventually change its structure and which can be formed in a range of public communication related to media and communication, or the private sector, which are the defining personal experiences and opinions of friends and acquaintances. Depending on the selection of some of the priorities arising proper system of risk indicators and welfare, is the ranking of information sources on the degree of confidence in them and builds strategy.

The feature of social (societal) trust is that such a trust relationship general knowledge and expectations can compensate for lack of knowledge of specific characteristics, which is a defining moment in the formation of interpersonal trust.

Key words: institutional trust, social trust, generalized trust, social institution, society, value.